

Szczepańskiego Základní sociologické pojmy v novém vydání

Knížka *Základní sociologické pojmy*, napsaná jedním z nejvýznamnějších soudobých polských sociologů, ředitelem Filosofického a sociologického ústavu Polské akademie věd a bývalým prezidentem Mezinárodní sociologické společnosti prof. Janem Szczepańským, patřila po svém úvodním vydání v Polsku roku 1963, vedle Baumanova *Nástinu sociologie*, k prvním učebnicím sociologie, z níž se po období umělého přerušení sociologické práce připravovala ke svému budoucímu společenskému působení nejmladší generace polských sociologů. Protože roku 1966 vyšla zmíněná práce v českém překladu a byla ihned rozebrána, můžeme říci, že rovněž u nás splnila obdobné poslání.

Nedávno vyšly *Základní sociologické pojmy* v novém vydání. (J. Szczepański: *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa, 1970, 542 str.) Cílem této recenze není souhrnné hodnotit Szczepańskiego úvod do sociologie, neboť mezi našimi sociology je z českého překladu dostatečně znám. Jde mi spíše o to, informovat o nejdůležitějších změnách, ke kterým v obsahu a metodice výkladu proti dřívějšímu vydání došlo.

Na první pohled je zřejmé, že se od předchozího vydání podstatně liší svým rozsahem, který je zhruba dvojnásobný. I když základní schéma výkladu zůstává v novém vydání nezměněno, metodika výkladu je poněkud odlišná. Projevuje se to zejména v tom, že se velmi zásadně prohloubilo pojetí knihy jako vysokoškolského úvodu do sociologie. Autor nezůstává tentokrát u konstatování a popisu základních poznatků, ke kterým v klíčových otázkách teorie společnosti soudobá sociologie dospěla, jak tomu většinou bylo v prvním vydání, ale obohacuje svůj výklad celou řadou vysvětlení a příkladů, které jej činí zejména pro toho, kdo se se sociologií teprve seznamuje, pochopitelně mnohem srozumitelnější.

Je to patrné hned na třetí kapitole recenzované knihy, která se zabývá ekonomickými základy společenského života. Abstraktní definice fundamentálních kategorií výrobního způsobu jsou konkretizovány tím, že je autor aplikuje na život společenství Eskymáků a indiánského kmene Navajů a že dále tyto dva typy primitivního ekonomického života srovnává se soudobou ekonomikou západní Evropy a socialistických zemí.

Pátá kapitola, věnovaná sociologickému pojetí člověka a osobnosti je doplněna dvěma zcela novými oddíly. První z nich se zabývá typy osobnosti. Autor se v něm nejprve stručně zmiňuje o Hipokratově proslulé klasifikaci

temperamentů, dále o typologii Kretschmerové a o typologiích psychologických, z nichž jako nejznámější uvádí Sprangerovu a Jungovu. Z typologií sociologických zaznamenává zajímavou klasifikaci polského sociologa Floriana Znanieckého z jeho díla *Současní lidé a civilizace budoucnosti*. Ke všem těmto typologiím zaujímá Szczepański kritické stanovisko a upozorňuje, že otázka typů osobnosti nebyla zatím ještě uspokojivě vyřešena.

Dále se autor zmiňuje o pokusech mnoha psychologů a sociologů rozlišit takové typy osobnosti, jež by byly reprezentativní či základní pro národní kultury a společnosti. Uvádí však, že tyto snahy mohou mít naději na úspěch při zkoumání původních společností, které jsou relativně izolované a mají podstatně odlišné kultury, nikoli však při zkoumání národů žijících v soudobé průmyslové civilizaci založené na velkém množství bezprostředních mezinárodních styků. Přesto se neustále objevují pokusy definovat tzv. národní charakter, případně „reprezentativní osobnost“ určitého národa. Szczepański si klade otázku, jak se dá termín „reprezentativní osobnost“ určitého národa chápat. Odpovídá, že zde existují celkem tři základní možnosti: 1. Jako osobnost, která se objevuje nejčastěji, tzn. osobnost statisticky nejpočetnější. 2. Jako soubor znaků osobnosti, společných velkému počtu jedinců daného národa. 3. Jako ten typ, který nejlépe vyjadřuje podstatné hodnoty dané kultury.

Druhá, zcela nová část páté kapitoly si všímá vztahu jedince a společnosti. Autor zde velmi srozumitelně a s použitím řady příkladů objasňuje jednu ze základních a zároveň nejsložitějších sociologických otázek — problematiku dialektického vztahu mezi vývojem společnosti a vývojem individua. Poté provádí určitou sverzárnou typologii příslušníků každé společnosti z hlediska jejich podílu na rozvoji společenského života. Rozlišuje zde čtyři základní kategorie obyvatelstva: 1. Tvůrčí lidé, kteří rozmnožují společenské dědicství a posouvají je kupředu. 2. Lidé, jejichž práce nepřináší nic nového, ale má funkci udržování dosaženého stavu. 3. Lidé, jejichž životní aktivita přináší společnosti škody (zloděinci, zloději, ti, kteří špatně pracují, ti, kteří zaujímají odpovědná místa a nesprávně rozhodují apod.). 4. Lidé vyžadující cizí péči (malé děti, nemocní, invalidé a staří lidé, neschopní práce apod.).

Také šestá kapitola zabývající se společenskou vazbou je proti původnímu vydání *Základních sociologických pojmů* značně rozšířena a výklad dostává zcela nový ráz tím, že všechny klíčové teze jsou exemplifikovány

na dvou reálných společenských procesech: na vytváření studijní skupiny v prvním ročníku studia na vysoké škole a na konstituování lokálního společenství ve městě na polském západním území, které po II. světové válce bylo navráceno Polské lidové republice. Ve volbě obou těchto příkladů měl autor šťastnou ruku, neboť jsou to příklady mladým zájemcům o sociologii jistě velmi blízké a umožňují dynamicky zachytit vytváření společenské vazby. Šestá část této kapitoly je doplněna popisem Balesovy kategorizace chování v malých skupinách, přičemž Szczeपाński aplikuje tuto kategorizaci na analýzu průběhu diskuse o určitém problému ve skupině studentů.

Rovněž sedmá kapitola zabývající se společenskými seskupeními je značně rozšířena a i po formální stránce nově uspořádána. Na rozdíl od dřívějšího vydání jsou v ní věnovány samostatné části takovým kategoriím, jako je pár a dvojice a společenský okruh. Zejména poslední z uvedených kategorií, jejíž používání v sociologické literatuře není zatím zcela běžné, je v recenzované knize podle mého názoru analyzována a vymezena mnohem přesněji, než tomu bylo ve vydání předchozím, což zároveň přispívá k tomu, aby se tato kategorie stala při popisu různých forem seskupení frekventovanější.

Podstatně více místa je v této kapitole věnováno rovněž jedné ze základních otázek sociologie — problematice společenských skupin. Přibyl zde dva zcela nové oddíly zabývající se jednak příslušností ke skupině, jednak malými a velkými, primárními a sekundárními a konečně formálními a neformálními skupinami.

Podkapitola o rodině je doplněna mj. úvahami o tzv. krizi rodiny v soudobých vyspělých průmyslových společnostech. Autor však nesouhlasí s některými dosti častými pesimistickými prognózami týkajícími se budoucnosti této základní společenské kategorie a domnívá se, že máme co činit pouze s rostoucím tempem přeměn, ke kterým dochází v dnešních rodinách, nikoli se všeobecnou krizí rodiny. Soudí, že dříve či později naleznou rodiny v rozvinutých společnostech způsob, jak se přizpůsobit změnám, že si vytvoří obranné mechanismy, že se stanou „tvárnějšími“, ale zároveň si uchovávají výkon základních úkolů a funkcí.

Část věnovaná účelovým skupinám nyní mnohem podrobněji tuto kategorii vymezuje i analyzuje a zároveň je doplněna některými novými poznatky z teorie organizace. Nově je zde zařazena podkapitola zabývající se státem, která v minulém vydání úplně chyběla. Szczeपाński se v ní zabývá tradičním pojetím státu, uvádí jeho definici, rozebírá problematiku moci a panství jako dvou zvláštních kategorií, poté se zmiňuje o politické a technické stránce státní moci a analyzuje vládu jako vykonavatelku této moci. Podkapitola je uzavřena výkladem o formách politické moci, mocenských technikách a vnějších funkcích státu.

V minulém vydání jednotná podkapitola věnovaná třídám a vrstvám je nyní rozdělena do dvou oddílů, z nichž první se zabývá tří-

dami a druhý vrstvami. Zvláště část o vrstvách se mi zdá velmi cenná, neboť podává souhrnný přehled o různých pojetích této důležité, nikoli však jednotně používané kategorie sociální stratifikace.

Další podkapitolou, která v minulém vydání nebyla, je část zabývající se pospolitostmi rozlišovanými na základě zvláštní kultury. Jde o skupiny, jež bývají někdy nazývány také skupinami etnickými. Autor věnuje v této souvislosti pozornost rodům, klanům a kmenům. Všimá si rovněž takové kategorie, jakou je lid. Jeho hlavní zájem je však zaměřen na analýzu klíčového pojmu z této oblasti, a tím je pojem národa. Upozorňuje na známou skutečnost dvojího významu tohoto termínu. V západoevropské literatuře převažuje názor, že národ je pospolitostí občanů státu, zatímco ve středoevropské a východoevropské literatuře se zakořenilo pojetí, podle něhož je národ pospolitostí, jejímž základem je společná kultura, přičemž tato pospolitost může existovat i tehdy, je-li na delší dobu zbavena vlastního státu. Poté autor analyzuje mnohoznačný pojem nacionalismu a nakonec se zabývá vnitřní strukturou národa.

Také osmá kapitola recenzované práce, nazvaná *Společenské procesy*, doznala ve svém novém vydání určitých změn. Její první část byla značně rozšířena, což se projevilo i po formální stránce v tom, že byla rozčleněna do několika podkapitol. Přibyl zde samostatné oddíly zabývající se jednak druhy společenských procesů, jednak podrobnou analýzou těch z nich, které autor považuje za nejdůležitější. Naproti tomu problematika původně samostatné části nazvané *Společenský pohyb* je nyní zahrnuta do předchozí podkapitoly.

Poslední, tj. devátá kapitola, se podobně jako v dřívějším vydání zabývá otázkami společenského vývoje. Řada termínů je zde však nyní k prospěchu věci upřesněna. Tak hned v úvodu seznamuje autor čtenáře se svým pojetím takových klíčových kategorií společenského pohybu, jakými jsou změna, vývoj, regres a pokrok. J. Szczeपाński píše, že společenský systém podléhá změně, jestliže v něm vznikají nové součásti a vztahy nebo zanikají součásti a vztahy dosavadní. Vývoj chápe jako změny daného systému, vedoucí k diferenciaci a obohacování jeho složek či vztahů mezi nimi. Regres je naopak procesem zániku a ochuzování těchto složek a vztahů. Konečně pokrok je podle něho takový vývoj, který přibližuje daný systém určitému ideálu, který je pozitivně hodnocen.

Větší pozornost věnuje nyní autor rovněž otázkám řízeného vývoje a pokroku, čímž se v novém vydání zabývá samostatná podkapitola.

Posuzujeme-li všechny změny, ke kterým v novém vydání *Základních sociologických pojmů* došlo souhrnně, pak kromě už zmíněné tendence po metodické stránce výrazně posílil ráz dané knihy jako vysokoškolského úvodu do sociologie, se v tomto vydání zřetelně projevuje i důslednější marxistická orientace, a to jak pokud jde o volbu problematiky, tak i o způsob jejího řešení. Dá se říci, že v podstatě všechny doplňky, jimiž

byla kniha obohacena, se týkají otázek, jež byly v marxismu tradičně intenzivně analyzovány (problematika ekonomických základů společnosti, vztahu individua a společnosti, otázky tříd a vrstev, státu a moci, národa a společenského vývoje).

Zdá se tedy, že *Základní sociologické pojmy* budou moci ve své nové podobě ještě lépe plnit jak po metodické, tak po obsahové stránce funkci jedné z elementárních učebnic sociologie v Polsku.

Jan Sedláček

J. L. Aranguren: Sociologie de l'information.
L'Univers des Connaissances, Paris 1967, s. 252

Studie je zaměřena na výklad komunikace jakožto přenášení informací s cílem vyvolat určitou odpověď. Práce nepojednává jenom o sociologických otázkách mezilidské komunikace, ale zaměřuje se rovněž na analýzu jazyka, jeho struktury, na jeho kognitivní a emotivní rozměr. Když autor mluví o komunikaci, charakterizuje ji jako veškerý informační přenos, který prochází zhruba třemi stadii: vyslání, přenos a příjem zprávy. Nejelementárnější formou komunikace je komunikace v mikroskupinách, komunikace osobní a přímá, vedoucí od jednotlivce k jednotlivci. Uvnitř dané mikroskupiny může každý člen komunikovat přímo se všemi ostatními a s každým zvlášť. Jenom za předpokladu, že vedoucí je „autokratem“, vzniká komunikace jednosměrná, tj. z jediného „vysílače“ proudí informace, kterou ostatní členové přijímají, ale zpětně na ni neodpovídají. Autor rozlišuje v duchu tradičního dělení komunikaci „instrumentální“ a „expresivní“. V „instrumentální“ komunikaci jde o to, aby zpráva vyvolala žádaný účinek, tj. odpověď příjemce. Naproti tomu ve druhém případě, v případě „expresivní“ komunikace, jde pouze o psychickou potřebu vyjádřit své vlastní emoce. Když autor mluví o „kognitivním“ a „emotivním“ rozměru jazyka, zdůrazňuje, že i ten nejchladnější objektivní a vědecký jazyk má vedle své funkce kognitivní také funkci emotivní. Jakékoli slovo, ať vypadá sebevíce deskriptivně, obsahuje určitou emoci. Např. „objektivita“ může být výrazem odstupu, lhostejnosti nebo nezájmu. Analýza emotivního rozměru komunikace vyžaduje, aby různé typy emotivních odkazů byly jasně odlišeny. Autor rozeznává tyto typy emotivních rozměrů komunikace:

- a) hudební sémantika,
- b) výtvarná sémantika,
- c) náboženská sémantika,
- d) užití jazyka jako jazyka hry, tj. jazyka zbaveného jakéhokoli užitečné funkce; zčásti sem patří např. poezie (za předpokladu, že v básni nejsou myšlenky, ale jenom slova),
- e) sémantika teologická a metafyzická.

Všechny tyto komunikační typy s emotivní převahou mají společné to, že v komunikaci vůbec není třeba se dovolávat „porozumění“ nebo redukovat „šum“ ve vysílání. Je-li

v tomto případě nějaké neporozumění, pak je součástí komunikace.

Pro uměleckou komunikaci je charakteristické, že designativní funkce mizí anebo se stává druhořadou. V umělecké a literární komunikaci (podle sestupného pořadí: hudba, výtvarné umění, literatura) si příjemce ponechává při dekódování zprávy ve vztahu k vysílateli velkou volnost; komunikovaná věc je sama komunikace, vyslaná věc — zhruba řečeno — je příjem a nic jiného. Autor proto dochází k radikálnímu tvrzení, že umělecké dílo existuje jen natolik, nakolik je přijímáno. Proto mohou být jeho interpretace zcela odlišné. U návštěvníka výstavy moderního umění je výkřik „tomu nerozumím“ zcela opodstatněný. V tomto případě vztah mezi „vysláním“ a „příjemem“ byl přerušen a není zapotřebí dalšího „klíče“, který by nám „věci“ objasnil. Podle autora všechny „klíče“ je třeba odhodit a dokonce zbavit se i předsudku, že umění nám musí znázorňovat věci.

Pokud jde o náboženskou sémantiku, pak autor tvrdí, že „náboženství je smíšenou sémantickou formou a jeho základním prvkem je „nelingvistická komunikace“, hra a rituál. Mezi smíšené sémantické formy zařazuje rovněž teologii, poezii a metafyziku. Zatímco teologie se snaží realizovat ve světě víry, poezie a filosofie se realizují tím, že se nechávají inspirovat citem a rozumem. V hodnocení metafyziky se autor rozchází s neopozitivismem: není pravda, že metafyzická tvrzení nemají smysl, jejich smysl je analogický teologickým tvrzením. Jsou to ovšem otázky, na něž nejsou odpovědi. V umění „komunikované“ a komunikace tvoří jedno. Analogická situace je i v metafyzice; „komunikované“ je zcela v položené otázce. Autor nepopírá, že by metafyzika byla nemožná, tvrdí jenom, že je problematičná.

Obvyklý mluvený jazyk považuje J. L. Aranguren za hlavní komunikační formu, ze které pocházejí víceméně všechny ostatní. Kanálem jakékoli lingvistické komunikace a hlavním přenosovým prostředkem je jazyk užitý. Zde se autor pokouší o sociologickou interpretaci jazyka. Jazyk se rozvíjí v těsné souvislosti se společenským procesem. Stag-nace jazyka je v úzkém vztahu se stagnací země, kde se tím nebo oním jazykem mluví. Nejen víra, věda, zvyky, ale rovněž jazyk, který je vyjadřuje, se dnes vyvíjeji mnohem rychleji než dříve. Podle způsobu vyjadřování lze rozeznat, ke které generaci mluvící patří. Např. jazyk mládeže je zkratkovitý a plný narážek. V případě generace starší nejde ani tak o „stárnutí“ jazyka, jako spíše o „stárnutí“ lingvistického kódu nebo klíče jako nutného prostředku k dešifrování jazyka. Slova dříve užívaná jsou vytržena ze svého obvyklého kontextu a často jsou zbavena i svého obvyklého významu.

Se vznikem shromažďovacího a společovacího práva vzniká nový druh komunikace, a to „shoulder to shoulder“, nikoli „face to face“, jak je typické pro mikroskupiny. Komunikace v makroskupinách se už neuskutečňuje pomocí přirozených kanálů, ale naopak na významu získávají „umělé kanály sociální komunikace“. Pokud jde o umělé ka-